

Muintir na Cathrach

Pádraic Tom Bán Breathnach

Tá baile fearainn na Cathrach suite dhá mhíle dhéag taobh thiar de chathair mhór na Gaillimhe ar an bpríomhbhóthar as Gaillimh go Conamara Thiar. Dhá mhíle siar ó shráidbhaile an Spidéil, ag síneadh leis ar an taobh thoir, tá an Púithrín agus ar an taobh thiar tá An Chéibh Nua, nó Coill Rua Thiar mar a tugtar air le blianta beaga anuas.

Tugtar Baile na gCoiníní air freisin ach tá roinnt áibhéile i gceist anseo agus is leasainm é i ndáiríre. Go deimhin níor thaithnigh sé le muintir na Cathrach agus tharraing sé roinnt conspóide san am a chuaigh thart. Is baile breá aerach, sceirdiúil é atá crochta suas go breá os cionn leibhéal na farraige.

Tá an t-ainm féin bunaithe ar charnán mór cloch, ar nós crannóige, atá amuigh ar loch ach 'sé an tuairim is coitianta de réir na leabhra staire gur balla cosanta a bhí ann, nó dún. Agus mé ag déanamh taighde, dúirt fear amháin liom gurb é an scéal a chuala sé féin agus é ag fás suas ná go raibh coillte ag fás in aice an chladaigh agus dath rua orthu. Thaispeáin sé an spota dom.

Tá na mapáí ón séú céad déag ag taispeáint "Collerye" nó "Coyleroe" agus 'sé mo bhreithiúnas pearsanta féin go raibh Coill Rua ag síneadh ó Abhainn an Chnoic go Sruthán an tSagairt idir teorann an Phúithrín agus Saile Thúna, agus go raibh na bailte fearainn seo a leanas sa gceantair sin: Baile na mBroghach, Baile na hAbhann, An Chéibh Nua, Cathair Poillíní agus níos deireanaí Púithrín. Déanadh scrios iomlán ar na Poillíní oíche na gaoithe móire agus is dóigh nár chuidigh An Gorta Mór leis ach an oiread agus níor fágadh cleithín ann.

Thóg na daoine na tithe níos faide soir sa ngleann agus tugadh

ainm nua ar an bPúithrín. Tá na seanbhallaí le feiceáil go follasach fós ann. De réir dhaonáirimh 1855 bhí tríocha a trí teach ann.

Tá dhá sheanbhóithrín ann ó roimh aimsir an Ghorta agus an t-uafás staire agus scéalta ag baint leo. An ceann atá taobh thoir den bhaile, le teorann an Phúithrín agus daoine ag baint úsáid agus tairbhe as fós, tá trí ainm air, Bóithrín an tSagairt, Bóithrín Phaidí Ceannaí agus An Bóithrín Buí. Níl aon chuntas ar sagart paróiste nó séiplíneach a bhí ann nó an raibh aon pháirt gníomhach aige, agus chuala mé luaidreáin agus cogarnaíl agus mé i mo ghasúr go mb'fhéidir gur sagairt é a bhí coinnealbháite. Bhíodh go leor gasúir ag teacht isteach aige agus cúpla fód móna ag cnádadh ar an tine. Chuireadh sé comhairle orthu gan aon áird a thabhairt ar an dream a bhí ag dul thart ag iompú daoine in aghaidh an creidimh agus an séipéal Protastúnach a bhí ag an Spidéil a sheachaint.

Ach Paidí Ceannaí bocht, bhí feilm mhór ag a mhuintir i dTiobraid Árann agus dúradh leis bean áithrid a phósadh agus dhiúltaigh sé. Dúirt sé nach raibh sé i ngrá léi, agus tugadh an bhuatais amach dó. Bhíodh sé ina chónaí i gcampa agus tá sé ráite go raibh foghlaim mhaith air. Aisteach go leor b'as Tiobraid Árann an sagart freisin.

Bhíodh taibhse an tsagairt le feiceáil sa seanbhóithrín blianta ina dhiadh sin, agus chonaic m'athair féin é, Tom Bán. D'inis sé an scéal go minic. Bhíodh sé ag cúirtéireacht ann agus é ar a bhealach abhaile ó "Time".

Bóithríní

Bóithrín na Réagánaigh: Tá sé ag síneadh leis an gCéibh Nua. Bhí clann Réagáin agus cúpla teach eile ina gcónaí ann roimh an nGorta nó fiú amháin cúpla céad bliain ó shin. Chuaigh siad ar fad go Meiriceá. Tá an bóithrín seo dúnta isteach ar fad anois ach tá na seanbhallaí fós ann.

Bóithrín na gCurraoiní: Seo an Bóithrín a bhfuil mé féin im' chonaí air. Tógadh é mar pháirt de scéim Bhord na gCeantar Cúng thart ar 1880. Bhí go leor talaimh ag na Curraoiní anseo. Fiú amháin an garraí a bhfuil mo theach féin tógtha air, Garraí Mór na gCurraoiní an seanainm a bhí air. Tá sé ráite nach raibh claí ná fál ar an taobh seo den bhaile.

I dtús na naoú haoise déag seanbhóithrín eile a bhí an-áisiúil le dul síos go híochtar an bhaile go dtí an cladach ná an Bóithrín Páirteach, díreach amach ar aghaidh Ard Iothlainn Shéamais agus is léir ón ainm go raibh scata de na comharsanaí páirteach le chéile ann.

Dheisigh Bord na nOibreacha Poiblí cuid de na bóithre seo sna caogaidí agus chuir siad caoi agus cóir mhaith orthu chomh maith le saothrú a thabhairt do mhuintir na háite. Dhá phunt deich scillingeacha an pháigh a bhí ann. Bhí mo sheanmháthair féin, Jude Ní Mhárta, ag obair ar na bóithre seo thart ar 1880 agus í ina cailín óg ag iompar cloch ar a droim le cliabh a bhí déanta as coll. Bhíodh na clocha seo tógtha as na leachtaí a bhí piochta as an talamh. Bean mhór láidir chnámhach a bhí inti. Ciseog a d'úsáideadh cuid de na mná eile agus bhíodh cuid eile fós acu ag úsáid a naprún. Chuile sheans go raibh cuid acu ag iompar clainne agus cuid eile acu meánaosta.

Sé pingine sa lá a bhíodh na mná a fháil, deich bpingine sa lá a bhí do na fir agus dhá scilling do na carraeirí. D'ainneoin na n-ardaithe a tháinig ar an gcíos níor tháinig mórán ardú ar an ráta páigh ó 1840, beagnach leathchéad bliain roimhe sin. Mar sin fhéin, bíodh coimhlínt mhór le haghaidh na fostaíochta, suaraí, anróití seo.

Tugann sé léargas cé chomh crua is a bhí an saol. Ní thugtar aimsir an drochshaoil air gan fáth. Ach bhí teaghlaigh ann a bhí níos achmhainní ná a chéile, ar nós gaibhne, fíodóirí, táilliúirí, báillí, tuíodóirí, caoladóirí, cúipéirí, siúnéirí, saortha cloch agus fir ceirde eile. Bhí siad sin ar fad ar an gCathair.

Leagan Amach

Scoil: Chuaigh mo sheanmháthair ag scoil bheag a bhí ar cheann an bhóthar. Ní raibh ann ach scioból dáiríre. Bhíodh sé ag scríobh ar sclátaí le píosa cailce. Tá sé ráite go raibh scoil bheag eile ag a haintín, Honor Kilmartin, suas an baile. Ochtar gasúr a bhí sa rang aici sin. Tá an cró beag ina sheasamh fós. Bhí scoil eile ag ceann Bóithrín na Céibhe – duine de Mhuintir Uí Laoi a bhí ag múineadh ansin.

Siopa: Bhí siopa ar an mbaile ó 1890, amuigh ar an mbóthar Mór. Tígh Cheata Jude an sean-ainm a bhí air ach teach ósta agus teach aíochta cáiliúil atá anois ann, Tígh Chualáin agus tá súil agam go mbeidh sé ann céad bliain eile.

Toibreacha agus Srutháin:

Buntáiste mhór a bhí ag an mbaile seo go raibh sruthán ag sníomh anuas tríd ón loch atá dhá mhíle suas bóthar an phortaigh. Sruthán Bhriarta an t-ainm atá uirthi agus níor thriomaigh sí ariamh. Tá trí ainm ar an loch: - Loch Sheáin Bhean, Loch Phaitsín agus Loch Nuala. Tobar Sheáin Dan, ar an mbóthar mór, an tobar fíoruisce ba cáiliúla sa gceantar agus níor thriomaigh sé sin ariamh ach an oiread mar ní raibh sé ach cúpla coiscéim ón sruthán. Bhíodh daoine ag tíocht ó bhfad is i ngearr ag tarraingt uisce as. Thaostáí é chuile shamhradh agus ghiantaí amach an roille bhuí agus aon salachar a bhí ann agus chuirí brat maith aoil ar na taobhanna agus isteach sna clocha. Bhí an-chreistiúint ag na seandaoine san aol.

Bhí garraí ag Tom Mhicilín Ó Cualáin, nach maireann, thuas ar bharr an bhaile agus bhí tobar beannaithe ann. Théadh daoine ar thuras ann, ag guí ag siúl timpeall an tobair agus bhíodh siad ag caitheamh corrhíosa airgid síos ann freisin. Tá tobar fíoruisce eile thuas ar an bportach sin againne, áit a dtugadh muide an “*Tower Beag*” air, nó “*Tobar an Mháille*” agus muid ag fás suas. Tá sé an-deacair a thíocht air mar tá sé istigh i scailp faoi bhun aille. ‘Sé an teocht chéanna atá an t-uisce samhradh agus geimhreadh. Is ann a d’fhághadh muide uisce an tae. Dath buí a bhíodh air, é an-bhlasta go deo agus i bhfad níos fearr ná uisce na locha le haghaidh tae.

Leac na Tine Cnámh: Thart ar míle suas an Bóithrín Thiar atá Leac na Tine Cnámh. Is ann a bhíodh an tine chnámh agus mo dheaide ag fás aníos. Bhí tú in ann í a fheiceáil

as Co. an Chláir, ach roimhe sin bhí cillín nó tornóg ann agus thugtaí na clocha anoir as Cnoc na Cathrach le haol a dhéanamh ann. D’úsáidtí an t-aol leis na tithe ceann tuí a phéinteáil go mór mhór aimsir na stáisiún ar an mbaile. “*Whitewashing*” a thugaidís ar an bpróiseas sin. Scaiptí an t-aol amuigh ar an talamh freisin, go mór mhór ar thalamh a bhí le cur.

Tithe: Go dtí an seachtú céad déag bhí na tithe an-scáinte go deo sa gceantar seo. Is fíorbheagán daoine a bhí ina gcónaí anseo mar gheall ar an iargúlacht agus an drochthalamh ach tháinig athrú mór air sin tar éis ghabháil Chromail. Bhí sé mar shórt díidine agus tearmainn ag an dream a díshealbhaíodh nó a cuireadh as seilbh in áiteachaí eile den tír agus faoin naoú céad déag bhí an áit tiubh le daoine. Mar shampla níor fágadh ach Breathnach amháin i gCill Chainnigh agus cá fhios nach shin an fáth go bhfuil mise anseo inniu. Bhí an seanteach a rugadh mise ann dhá chéad go leith nó trí chéad bliain d’aois agus ba é an peaca gur leagadh é, ach sin scéal eile. Mar a deireadh mo mhama, Kate, “Ina dhiaidh a fheictear a leas don Éireannach, agus roimhe don Sasanach”. Tá mé ag ceapadh nach raibh sí i bhfad amach.

Sa mbliain 1915 bhain An Chathair, atá i dTiobraid Árann, clú amach di féin i gcóras taistil na tíre seo nuair a thosaigh Charles Bianconi an chéad sheirbhís rialta cóiste idir Cluain Meala agus An Cathair – ocht míle bealaigh ar shé pingine do thuras fillte. Tá sé dochreidte nach raibh aon Bhreathnaigh, Coistealbhaigh, Cualánaigh ná Neachtain ina gcónaí ar an mbaile seo. Ó Curraoin agus Ó Conghaile ab ea 80% de na sloinnnte ag an am.

* * *

Garrantaí: Seo trasghearradh de ainmneacha neamhghnácha gharrantaí an bhaile:

Garraí an Leanna, Garraí Sheáinín, Leach Uilic, Garraí Stiofáin Mhóir, An Chreig Mhór, Garraí an Fhíodóra, Garraí Bheairtle Eibhlín, Garraí na hÁith, Garraí an tSraith, Garraí an Tóchair, Garraí na Cóilis', An Tobairín, Cnocáin an bhFíochán, Na Beilteannaí, Rinn Nápla, Currachaín Mháire Ní Fhátharta, An Sclagarnach, Garraí Mór na gCurraoiní, Rinn Shéamais, Garraí Beag Bhríd Óig, Garraí Beag na Jumpers, Na Páirceannaí Rua, Cnocán na Geal Adhairce.

Carraigeacha: Seo iad an cuid is mó de na carraigeacha atá ar thrá na Cathrach. Tá siad ainmnithe i ndiaidh daoine ar fad beagnach, ach cérbh iad na daoine seo. Tuilleadh taighde le déanamh agus scéal do lá eile:

Lochán Nóra Ghoill, Carraig Donnelly, Cloch Phádraig

Bairéad, Cathaoir Antaine, Carraig Nóra, Carraig Joe, Leach Aibhistín, Carraig Áine, An Charraig Liath, Cora na Teorann, An Charraig Fhiáin, Leac na mBod, Na Blacks, Trá an Ghainimh, An Trá Bheag, An Chúl Charraig, An Smutáinín, Carraigín na Carra, Cloch Mhóir an Chlochair.

Tá mé fíorbhuíoch do na daoine ar fad a thug an t-eolas dom agus a chabhraigh liom leis an taighde seo, go mór mhór muintir an bhaile. Tá an t-uafás eile le déanamh agus níl mé ach ina thús. Má tá aon eolas ag éinne, go mór mhór faoi ainmneacha na ngarrantaí, na gcarraigeacha nó aon eolas eile bheinn an-bhuíoch as é a fháil. Faoi cheann cúig nó deich mbliana eile beidh sé rómhall. Ní féidir linn stiall mhór dár n-oidhreacht agus dár ndúchas a scaoileadh le fána anois. Tá se tábhachtach nár ligfeadh muid ár maidí le sruth.

Daonra

	1841	1851	1861	1871	1881	1891	1901	1911
Aille	308	250	239	239	247	217	216	184
Both Chúna Thoir	290	257	263	230	201	237	223	236
Both Chúna Thiar	283	242	208	219	231	214	226	233
Clochar na gCon	1	3	5	11	11	11	10	11
Clochar na Lára	9	10	6	4	5	9	9	5
Doire Choill	21	37	34	40	59	55	65	62
Glionnán	4	3	6	5	5	6	9	8
Coill Rua Thoir	234	168	161	165	77	198	188	193
Coill Rua Thiar	203	179	186	185	308	189	183	167
Leitir Fir	8	18	7	5	10	13	11	6
Lochán Beag	256	393	356	391	434	385	362	336

Líon tithe

	1841	1851	1861	1871	1881	Limistéar Acraí	1891	1901	1911
Aille	55	41	47	48	41	798	43	44	37
Both Chúna Thiar	47	44	36	38	38	494	37	37	37
Both Chúna Thoir	48	45	45	44	39	418	39	39	40
Clochar na gCon	1	1	1	2	2	2324	2	3	4
Clochar na Lára	1	1	1	1	1	716	1	1	1
Coill Rua Thiar	34	34	32	33	49	910	32	34	34
Coill Rua Thoir	43	33	31	30	12	822	32	37	34
Doire Choill	4	6	6	7	8	1428	7	8	8
Glionnán	1	1	1	1	1	1228	1	1	1
Leitir Fir	1	2	1	1	1	2296			
Lochán Beag	46	63	71	79	74	1762	70	75	66